

EVOLUȚIA ȘCOLII ROMÂNEȘTI DIN SCAUNUL ORĂȘTIEI ÎNTRE 1867 – 1914

Marius Bârlianu

Școala românească din Scaunul Orăștiei până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În istoria școlii și culturii românești, Orăștia face parte din rândul orașelor asupra cărora dezvoltarea istorică și politică a Transilvaniei și-a pus amprenta în mod decisiv. Ca vechi centru de cultură în Transilvania, orașul Orăștie trebuie asociat și cu instituțiile școlare care au avut, fără îndoială, un rol pozitiv în promovarea aspectelor culturale. Școala se află la loc de cinste între așezămintele care se definesc și ca instituții de cultură și ca mijloace de transmitere a experienței, a cunoștințelor elementare, dar totodată și ca modalitate organizată de formare a tinerelor generații. O serie de documente păstrate, atestă în Scaunul Orăștiei existența unor școli, organizate în spiritul vremii, și care pot oferi informații pentru studiul monografic al învățământului din Transilvania.

Istoricul dezvoltării învățământului românesc din Scaunul Orăștiei nu trebuie însă privit izolat, ci în strânsă legătură cu evoluția celorlalte etnii și confesiuni de aici. Școlile sătești ale acestora au fost create de regulă la inițiativa comunităților religioase și-și desfășurau activitatea sub patronajul parohului. Despre ele deținem doar mărturii fragmentare, în majoritatea cazurilor informațiile despre învățători și școli pătrunzând în documente începând cu secolul al XIV-lea.

În privința școlilor sătești pentru populația germană avem date destul de puține și de răzlețe, din care reiese, totuși, existența unor astfel de școli în secolul al XIV-lea. Dintr-un document din anul 1334 redactat de preotul Ioan, colectorul dărilor din decanatul de Orăștie (*de Warasyo*) referitor la darea fumurilor pe care trebuiau să o plătească locuitorii și oaspeții acestui teritoriu prin intermediul preoților locali, aflăm de existența școlilor și dascălilor în satele Căstău (64 fumuri) și Beriu (107 fumuri), parohi fiind Ioan (Căstău) și Laurențiu (Beriu).¹ Învățarea scrisului, și ca atare a cititului și socotitului, trebuie să se fi datorat, cum era și normal, inițiativei clerului local știutor de carte. La Căstău și Beriu, dascălul (*scolaris*) predă învățăceilor și cântările bisericești.² Aceste școli din Scaunul Orăștiei au fost școli în care s-au instruit fii de țărani, „mișelimea”, de care se amintea în epilogul „Octoihului” din 1570 de la Brașov.³

Pe de altă parte, nu poate fi trecut cu vederea faptul că, pe lângă date despre modeste școli sătești, atestate documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, se înmulțesc în veacul al XV-lea informațiile despre

¹ Anton E. Dörner, Documente și cronici privind istoria orașului și scaunului Orăștie, vol. I: 1200-1541, Cluj-Napoca, 2004, p. 28.

² *** Istoria învățământului din România, vol. I, București, 1983, p. 172.

³ Ibidem, p. 87.

frecventarea tot mai accentuată a școlilor străine de către tinerii din Scaunul Orăștiei. Numeroase documente atestă pe parcursul anilor 1419-1519, prezența unor tineri din Orăștie ca studenți la universitățile din Viena și Cracovia: Petru (1419), Petrus Mathei Christianni (1456), Matheus Graef (1462), Laurentius Bricii (1470), Johannes Michaelis (1494), Petrus Transilvanus (1513), Colomanus Pamparly (1514), Mathias Ramasi (1515), Georgius Hlacsen (1516) și Johannes Obrisch (1519).⁴ Marea majoritate a acestor studenți erau maghiari și sași, dar găsim și două excepții, când sunt menționați români. Astfel, în 1483, școala săsească din Sebeș a fost frecventată de fiul unui nobil român din satul Romos, iar în 1501, printre cei veniți pentru studii la universitatea din Viena se afla și Valentinus Litteratis, din satul Vinerea, Scaunul Orăștiei.⁵

Și în școlile de la oraș procesul de învățământ s-a conturat din punct de vedere organizatoric tot în interiorul structurilor ecleziastice. Izvoarele din epocă amintesc că din 1582 funcționa la Orăștie o școală reformată (calvină), cu limba de predare latină, care mai târziu a devenit colegiu.⁶ Școala a fost frecventată de un număr relativ însemnat de elevi români în secolele XVI-XVII. Acest fapt s-a întâmplat mai ales din anul 1624, când principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, a hotărât că pot frecventa școli reformate de orice grad și copiii români.⁷ Tinerii români, absolvenți ai școlilor calvine, puteau deveni preoți, învățători, dieci, dar nu aveau dreptul să se înroleze în armată pentru a scăpa de iobăgie. Sub scutul acestui ordin, mulți tineri români au pătruns în gimnaziul din Orăștie care, la începuturi, funcționa doar cu trei clase. Pe lângă scris și citit se mai învăța la Orăștie limba latină, greaca, ebraica, puțină algebră și catehismul. Mai târziu în timpul lui Gheorghe Rakóczi II funcționau la școala din Orăștie 6 clase și se predau pe atunci logica, psihologia, filosofia, istoria, retorica, algebra și geometria. Școala avea un local propriu. În 1645, Gheorghe Rákóczi I a cumpărat un teren lângă biserica reformată și a hotărât să se construiască școală pe el, având 24 de tineri instruiți pe seama sa.⁸ Un moment important din dezvoltarea școlii reformate l-a constituit mijlocul secolului al XVII-lea când rector al școlii se afla Mihail Halici, fiul unui nobil român din Caransebeș, care era un umanist instruit la școli din Anglia și Olanda, adept al puritanismului și al cartezianismului. Școala din Orăștie a fost înzestrată de principii Transilvaniei, dar mai ales de nobilii români din Hunedoara, prin multe donații (bani, cărți, obiecte pentru elevii săraci), această protecție fiind binefăcătoare și pentru copiii românilor. Odată cu creșterea numărului de elevi, la școala aceasta vor funcționa un rector și 4 profesori.⁹ Stabiliți în oraș, românii vor frecventa în continuare această școală, astfel că în anul 1847, din cei 178 de elevi, 53 erau români.¹⁰

⁴ A. Dörner, op. cit., p. 41, 58, 60, 69, 99, 151, 156, 159-160 și 163.

⁵ Ibidem, p. 76 și 114.

⁶ Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, p. 17.

⁷ Ibidem, p. 19.

⁸ *Istoria învățământului...*, vol. I, p. 155-156.

⁹ Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăștie 750 de ani*, Deva, 1974, p. 76.

¹⁰ David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, București, 1992, p. 153.

La sfârșitul veacului al XVII-lea, pe la 1690, doamna Sara din Bălcești, româncă din Muntenia, văduva nobilului maghiar Ladislau Székely, stabilindu-se la Orăștie, a inițiat o școală nouă pe lângă mănăstirea franciscanilor. Într-o cameră, un călugăr, care avea cunoștințe și pregătire, era însărcinat să învețe copiii indiferent de naționalitate, să scrie și să citească. Această școală a funcționat până în anul 1849 și din cronicile mănăstirii s-a constatat că majoritatea elevilor au fost adulți și nu copii. În camera – școală, pe un perete văruiat alb, era scrisă tabla înmulțirii, pe altul alfabetul și gramatica.¹¹

În secolul al XVIII-lea, și cu deosebire către sfârșitul acestuia, dezvoltarea istorică și politică a Transilvaniei înregistrează momente de importanță deosebită. Lupta lui Inochentie Micu Klein, pentru emanciparea românilor, înființarea regimentelor de graniță, răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, luptele politice din anii 1790-1792, conturează un tablou istoric cu adânci implicații sociale și naționale. Noile prefaceri se vor manifesta și în domeniul învățământului. Limba latină, folosită până atunci, va fi înlocuită cu limbile naționale.

Inițiativele ridicării prin cultură a românilor se interferează, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu anumite direcții ale politicii școlare oficiale, inspirate de concepția reformismului terezian și iosefin. În acest sens statul austriac considera școala o problemă politică și se ocupa nemijlocit de organizarea, conducerea și controlul învățământului de toate gradele. Împărăteasa Maria Tereza ordona, la 15 aprilie 1746, Camerei Aulice din Viena și Guberniului transilvan, să fie ridicate școli, punând în vedere nobililor că vor fi aspru pedepsiți dacă vor opri copiii iobagilor români să le frecventeze.¹²

În acest context politic și social sunt amintite și primele școli românești din Scaunul Orăștiei, la nivelul învățământului elementar. La Orăștie funcționa o școală primară românească, în legătură cu aceasta locuitorii orașului afirmând la 1731 că ei l-au adus pe dascălul Constantin cu mult înainte „și prin chiverniseala și cheltuiala noastră s-a preoțit”.¹³ Școala aceasta românească din Orăștie a funcționat cu continuitate, deși a întâmpinat multe greutăți materiale. Dintr-o însemnare datată la 1750, aflăm că „întâi copiii câți se află la școală nu-s plătiți nici unul”, fiind vorba probabil de plata dascălilor.¹⁴

Lăcaș de instrucție în secolul al XVIII-lea erau și mănăstirile din Scaunul Orăștiei. Pe teritoriul satului Vaidei s-a ridicat în 1769 o mănăstire greco-catolică, la insistența călugărului Ioan Dumitru Barbu. Comuna Vaidei i-a cedat călugărului Barbu din teritoriul comunal un loc numit „Cornul Bursanului”, sub condiția expresă ca pe acel teren să se zidească o mănăstire cu capelă, iar în case „să se facă rugăciuni pentru binele public și să se țină instrucțiune cu pruncii sătenilor”.¹⁵

¹¹ *** Din istoria învățământului hunedorean, Deva, 1973, p. 30.

¹² *** Orăștie 775, p. 104.

¹³ Cornel Stoica, Mircea Valea, Contribuții la cunoașterea dezvoltării învățământului în ținutul Hunedorei de-a lungul vremurilor, în „Sargetia”, V, 1968, p. 473.

¹⁴ I. Iliescu, op. cit., p. 76.

¹⁵ Demetriu Radu, Diecesa Lugosului. Șematism istoric, Lugoj, 1903, p. 399.

Desigur că în acest tip de școli se învăța puțin, conținutul învățaturii era axat pe noțiuni elementare de religie, iar călugării erau fără o pregătire specială pentru școală. Este și cazul călugărului Barbu din Vaidei, căruia autoritățile, în 1782, i-au constatat „defectul cualificațiunei spirituale”, deoarece „abia și-a știut scrie numele”. Iar în 1784, sinodul protopopiatului Orăștie l-a găsit ca „un om sfadnic” și l-a degradat la statutul laical, lăsându-l însă mai departe pe lângă mănăstire.¹⁶

O altă împrejurare vine să favorizeze dorința românilor de a avea și ei școli sprijinite de stat, ca ceilalți. În 1761, Maria Tereza aprobase planul generalului Buccow, guvernatorul Transilvaniei, de a înființa două regimente grănicerești în acel principat, cu sediul la Orlat și Năsăud. Atât Regimentul nr. I, cât și cel nr. II, erau compuse din mai multe companii. În felul acesta s-au putut înființa școli triviale (elementare) pentru fiecare localitate în care își avea „cartierul” o astfel de companie grănicerească. La 1763, Maria Tereza înființase pe seama celor 11 companii și 82 de sate care țineau de Regimentul I grăniceresc (cu sediul în Orlat), 13 școli „triviale centrale”.¹⁷ În Scaunul Orăștiei s-a înființat o astfel de școală grănicerească în satul Cugir, probabil în 1764, sigur fiind faptul că la 1773 ea funcționa cu un învățător – preot, tineretul fiind instruit în limba română, în religia cerută, învățând scrisul și cititul. Unii comandanți opinau că la acestea mai trebuie adăugate religia și cunoștințele agrotehnice, dar nu mai mult, pentru că, cunoștințele mai vaste „sunt pentru grăniceri, nu numai inutile, dar și periculoase”.¹⁸

Politica școlară a Imperiului habsburgic în această perioadă trebuia să rezolve cea mai grea problemă, organizarea învățământului elementar. Spre a se realiza o bună organizare a acestui învățământ trebuiau construite școli, pregătiți învățători, elaborate manuale, procurate fonduri pentru construirea școlilor și plata învățătorilor, asigurată frecvența școlară etc. Nici în Viena, capitala Imperiului, nu erau școlarizați decât ¼ din copiii apti de școală. Pentru organizarea învățământului elementar în Austria, a fost adus din Prusia, în anul 1774, un profesor cu multă experiență în această problemă, Ignaz von Felbiger. Acesta a desfășurat o activitate prodigioasă: a elaborat legi și regulamente școlare, manuale pentru învățământul elementar și metodici pentru îndrumarea învățătorilor, a organizat cursuri pentru pregătirea acestora etc. Manualele scrise de Felbiger au fost traduse sau adaptate și pentru școlile celorlalte naționalități din Imperiul habsburgic.¹⁹

În aceste condiții, Curtea de la Viena a început organizarea învățământului elementar în provinciile românești Banat și Transilvania. Educația a fost așezată pe baze noi, în cadrul raporturilor sociale și politice existente. Legea școlară, sancționată de împărăteasa Maria Tereza la 6 decembrie 1774, intitulată „Plan general pentru școlile germane normale, principale și triviale din țările ereditare împărătești și

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ioan Marin Mălinaș, Situația învățământului bisericesc al românilor din Transilvania și Bucovina 1740-1792, Oradea, 1994, p. 71.

¹⁸ *** Cugir 500 (1493-1993), Sibiu, 1993, p. 123-124.

¹⁹ Istoria învățământului..., vol. I, p. 236.

regești” (*Allgemeine Schulordnung*) este prima lege emisă de statul austriac pentru organizarea și funcționarea învățământului elementar din întregul imperiu. În general, noua legiuire din 1774, dispunea organizarea școlilor sătești (școli triviale) cu o programă adaptată necesităților vieții casnice și agricole, deasupra cărora avea să fie o Școală principală (*Hauptschule*) la reședința unei unități administrative mai mari și o Școală normală (*Normalschule*) în capitala fiecărei provincii.²⁰ Prevederile din această lege au fost respectate în cea mai mare parte de regulamentele școlare ulterioare.

Un loc aparte în legislația școlară îl ocupă regulamentul „Organizarea educației și a întregului învățământ din regatul Ungariei și provinciile anexate lui Ratio educationis”, aprobat în anul 1777. El se referea la organizarea și funcționarea învățământului de toate gradele: învățământul elementar în partea I, învățământul mediu și superior în partea a II-a, iar în partea a III-a autoritățile școlare. Școlile elementare sunt organizate diferit, după cum funcționează în sate, târguri sau în orașe. Numărul învățătorilor și conținutul învățământului diferea de la o categorie de școală la alta. Se prevedea ca fiecare națiune să fie instruită în limba sa maternă, „dar și în cele a căror folosință este mai uzitată în regat” (art. 1), înțelegându-se prin aceasta limba germană, pe care Curtea de la Viena vroia s-o introducă drept limbă oficială în imperiu, în locul limbii latine. Se acorda un mare rol inspectoratelor școlare regionale, care aveau drept de control asupra tuturor școlilor, indiferent de grad și religie.²¹

Concretizarea noilor măsuri și a legislației școlare a fost vizibilă și în Scaunul Orăștiei. Școala românească ortodoxă din orașul Orăștie funcționa și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, întrucât la 1774 este amintit Simion „diacul” ce ținea școală cu 43 de copii ai credincioșilor din parohie.²² Cam tot același efectiv îl aflăm și în anul școlar 1782-1783, când urmau cursurile 30 de elevi și 10 eleve.²³

După intrarea școlilor românești ortodoxe și greco-catolice sub jurisdicția statului austriac, Curtea din Viena, hotărâ ca pe lângă directorii confesionali, în organizarea conducerii și controlului școlii, să intre și funcționari administrativi. În funcția de inspectori sunt numiți diferiți funcționari sau cetățeni cu un anumit grad de cultură. La 1780 este amintit, pentru Scaunul Orăștiei, inspectorul Michail Wagner. Câțiva ani mai târziu, în 1786 și 1789, sunt amintite numele unor conducători benedictini ca inspectori ai școlilor din Orăștie. Nu toți inspectorii se preocupau pentru dezvoltarea învățământului cu aceeași conștiinciozitate. În anul 1789, noul inspector școlar din Orăștie, senatorul benedictin Johann Wagner, manifestase prea puțină preocupare pentru soarta școlilor.²⁴

²⁰ Ibidem, p. 238-239.

²¹ Ibidem, p. 239.

²² I. Mălinaș, op. cit., p. 70.

²³ I. Iliescu, op. cit., p. 76.

²⁴ Orăștie 775, p. 104-105.

După răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, Curtea din Viena ia măsuri pentru ridicarea calității învățământului ortodox din Transilvania, rămas mult în urma învățământului greco-catolic sau al celorlalte confesiuni. Astfel, în 1785, împăratul Iosif al II-lea dă un decret prin care dispune să se înființeze școli în fiecare sat din Transilvania, cu peste 100 de familii.²⁵ În anul 1786, guvernul autorizează înființarea unui număr de 8 școli „de stat” ortodoxe, subvenționate din fonduri oficiale. La indicația episcopului Ghedeon Nichitici, directorul școlilor naționale ortodoxe Dimitrie Eustatievici înființează astfel de școli la Orăștie, Avrig, Brașov, Cernat, Făgăraș, Săliște, Turcheș și Sad.²⁶

Dar pe lângă aceste școli de stat au funcționat și altele, susținute de parohiile respective și care, în anul 1786, își vor trimite candidații de învățători la Sibiu ca să-și facă pregătirea sub directorul D. Eustatievici. Se consideră că au absolvit cursurile Școlii normale ortodoxe din Sibiu, condusă de D. Eustatievici, 35 de candidați de învățători. Dintre aceștia 12 și-au ales localitatea și școala unde urmau să funcționeze, iar unul a optat pentru școala din Orăștie, probabil învățătorul Dumitru Popovici.²⁷ Aceasta înseamnă că în localitățile respective existau școli active pe lângă care, cu certitudine, vor fi existat atunci și alte școli ortodoxe, în alte sate.

Cu toate dispozițiile Curții din Viena, aveau loc dese încălcări ale statutului învățătorilor români de către unii nobili sau chiar funcționari administrativi. În anul 1787, învățătorul Vasile Romoșan din Orăștie se plângea că i s-a cerut plățirea capitației și prestarea robotei ca și țărânimii iobage, fapt care împiedică munca lui ca dascăl. Directorul școlar Dimitrie Eustatievici a intervenit în sprijinul învățătorului din Orăștie la forurile administrative, cerând respectarea legalității și condiții potrivite pentru munca învățătorilor.²⁸

Politica școlară a Imperiului habsburgic în această perioadă reflectă concepția „absolutismului lămurit” reprezentat de împăratul Iosif al II-lea. El a preconizat unele reforme social - politice în statul habsburgic, de sus în jos, cu scopul de a asigura tuturor supușilor „bunăstarea și fericirea”. După moartea împăratului Iosif al II-lea (1790), aristocrația maghiară își intensifică lupta pentru anularea reformelor împăratului iluminist. Curtea de la Viena cedează treptat acestor presiuni. Asemenea schimbări politice se oglindesc cu claritate și în dezvoltarea învățământului din acest timp până în 1848.

Revocarea reformelor lui Iosif al II-lea și inaugurarea perioadei restituțiilor nobiliare a însemnat o grea lovitură pentru învățământ în general și pentru învățământul românesc în special. În timp ce comunitățile bogate săsești și maghiare își puteau susține mult mai ușor școlile necesare, cele românești, mult mai sărace, trebuiau să facă eforturi deosebite pentru susținerea unor școli modeste.

²⁵ M. Bordeianu, op. cit. , p. 58.

²⁶ Istoria învățământului..., vol. I, p. 280.

²⁷ Ibidem, p. 280 și 285.

²⁸ I. Iliescu, op. cit. , p. 77.

Mai mult, în anul 1793, deputațiunea ecleziastică din Dietă opina pentru inutilitatea unor școli satești românești, recomandând frecventarea de către români a școlilor celorlalte națiuni, pentru a învăța limba acestora, iar în școlile românești existente să se instituie, de preferință, dascăli cunoscători de limba maghiară.²⁹

Guvernul locotenențial maghiar dispune să se facă o revizuire a legii școlare „Ratio educationis” din 1777, ceea ce se și realizează. Primele decenii ale secolului al XIX-lea se resimt, sub raportul dezvoltării rețelei școlare, de pe urma noii legi școlare, „Ratio educationis publicae”, apărută la Buda în anul 1806. Noua lege școlară reprezintă un regres față de cea din 1777, pentru învățământul elementar al naționalităților nemaghiare și pentru orientarea conținutului învățământului în general. În cele trei părți ale sale, legea se ocupă de toate problemele învățământului, pentru toate treptele acestuia. Legea impunea ca, începând chiar din clasele primare, elevii să învețe limba maghiară, de aceea se cerea ca abecedarul să fie scris atât în limba maternă a elevilor, cât și în limba maghiară.³⁰

Datorită aplicării acestei legislații, învățământul românesc din Transilvania înregistrează un vizibil regres în perioada premergătoare revoluției de la 1848. Doar pe Pământul crăiesc, în regiunea grănicerească a Năsăudului și în unele comunități ale Scaunului Orăștiei mai există școli bune. Datele fragmentare ale documentelor amintesc existența în orașul Orăștie, la începutul secolului al XIX-lea, a două școli, una greco-catolică și alta ortodoxă, amândouă puse în slujba copiilor de români.

Astfel, în anul 1803, la școala ortodoxă din Orăștie era învățător Vasile Romoșan, iar diacon era Ștefan Lazăr.³¹ Potrivit calendarului din anul 1807, învățământul românesc ortodox în Marele Principat al Transilvaniei era reprezentat prin 131 de școli satești ortodoxe. În Scaunul Orăștiei era activă o singură școală, la Orăștie.³² În anul 1816 era amintit învățătorul Ioan Baneai, care se intitula „ludimagister” și era sprijinit în susținerea școlii chiar de magistratul orașului, Michael Ehremberg. Clădirea școlii a fost distrusă de un incendiu, în anul 1820, și cu greu și-a reluat școala activitatea. Dintr-o altă însemnare aflăm că în 1827 au ars în Orăștie 129 de case împreună cu turnul bisericii ortodoxe. Această știre a fost consemnată de „Ioan Popp, dascăl normalicesc neunit al Orăștiei”.³³ În preajma anului 1848 este amintit învățătorul Gheorghe Popovici. Din lipsa unui edificiu de școală, el ținea prelegeri în diverse localuri închiriate. „Acest obicei s-a continuat până pe la 1853 și era cercetată școala de feciorii, care se ocroteau în ea contra asentaților, fiindcă numai pe dieci, cum se numeau – îi scutea legea de atunci de miliția care îl obliga pe cel asentaț la 12 ani de serviciu. Titula de scutire era că ei învățau diecitul, adică buchile, slova (cetitul și scrisul) și glasurile bisericesti. Mulți din ei au ajuns cantori și preoți”.³⁴

²⁹ Orăștie 775, p. 105.

³⁰ Istoria învățământului..., vol. I, p. 241-242.

³¹ I. Iliescu, op. cit., p. 107.

³² Istoria învățământului..., vol. I, p. 282-283.

³³ I. Iliescu, op. cit., p. 107-108.

³⁴ Petru Baci, Liceul „Aurel Vlaicu” Orăștie 1919-1969, Deva, 1969, p. 43.

Școala greco-catolică din Orăștie activează și ea la începutul secolului al XIX-lea. În anul 1803 este amintit aici „diacul și didascălul Tămaș”.³⁵ Parohul Ioan Papp Ilieș a reușit în timpul păstoririi sale (1812-1856) să obțină pentru învățătorul școlii un lot de pământ din partea credincioșilor, o grădină mai mică și lemne pentru școală, din partea autorităților orașului.³⁶ O altă școală unită funcționa în satul Romos, unde în 1839, învățătorul Vasile Romos avea un salariu de 30 florini. În satul Turdaș, școala greco-catolică este amintită din anul 1848, avea un local închiriat și oferea învățătorului suma de 15 florini.³⁷

Conform statisticii Transilvaniei din anul 1843, 776.603 catolici și protestanți aveau împreună 1.354 școli, deci o școală la 574 locuitori. Cei 1.310.872 români, greco-catolici și ortodocși dispun de numai 596 școli, din care 310 unite și 286 ortodoxe. Deci o școală la 2. 199 locuitori.³⁸ Disproporțiile flagrante numeric deveneau catastrofale calitativ, făcându-l pe George Bariț să scrie cu tristețe: „Să învățăm pe de rost acești numeri muți, căci ei cuprind pentru noi o învățătură adâncă și totodată prea tristă, rușinatoare. Românii, un milion și 120 de mii de oameni au cele mai puține și cele mai ticăloase (sărmane) școli”.³⁹

În același timp o conscripție întocmită în anii 1842-1843, cu privire la școlile naționale din comitatele Hunedoara, Zarand și districtul Orăștiei, înregistrează pentru cele două comitate un număr de 13 școli, în timp ce districtul Orăștiei avea 14 școli. Celor 27 de școli ortodoxe li se adaugă cele 18 unite, deci un total de 45 de școli populare confesionale, ceea ce era mult sub media celorlalte comitate cu populație majoritar românească.⁴⁰

Aceasta era situația învățământului românesc din Scaunul Orăștiei în anii premergători revoluției de la 1848, în raport cu învățământul celorlalte naționalități, și ea trebuia schimbată prin măsuri grabnice de îndreptare.

Școala confesională ortodoxă din Scaunul Orăștiei între 1867-1914. În 1848, în preajma Marii Adunări de pe Câmpia Libertății, George Bariț a publicat articolul „Ce voiesc românii”, prin care a formulat cel mai avansat program școlar al românilor din Transilvania. Pentru Bariț, organizarea învățământului românesc era o problemă de politică și de demnitate națională. Nu trebuie „să așteptăm – afirma el – ca tot alții să ne ajute la cele care ne sunt folositoare”, ci „să cugetăm, să întreprindem și să lucrăm noi singuri”. Ceea ce preconiza Bariț în acest timp erau „niște școli bine întocmite”, după cum „pofteste trebuința veacului nostru”, pentru a scuti astfel pe elevii români de constrângerea de a studia la școlile maghiare și germane. Îndemnul său în această privință este categoric și elocvent. „Acum este vremea iubiților mei români – arăta Bariț – când toată lumea și toate

³⁵ I. Iliescu, op. cit., p. 107.

³⁶ D. Radu, op. cit., p. 389.

³⁷ Ibidem, p. 393 și 397.

³⁸ D. Prodan, op. cit., p. 152.

³⁹ Apud Vasile Netea, George Barițiu. Viața și activitatea sa, București, 1966, p. 61.

⁴⁰ Ioachim Lazăr, Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883), Cluj-Napoca, 2002, p. 5.

întâmplările neamului nostru ne îndeamnă și voiesc să ne trezim din somnul cel îndelungat al neștiinței”.⁴¹

Datorită dascălilor de la Blaj și prin intermediul presei române din Brașov, revendicările românești sunt mai bine conturate și mai îndrăznețe. Acest lucru reiese cu claritate din punctul al 13-lea al Rezoluției adoptată de Marea Adunare de la Blaj, din 3/15 mai 1848, în care se cerea: înființarea de școli române în toate satele și orașele, gimnazii, institute tehnice și seminarii preoțești, precum și o universitate românească dotată din casa statului, în proporțiunea poporului contribuativ, cu dreptul deplin de a-și alege directorii și profesorii și de a sistematiza învățăturile după un plan școlar și cu libertatea de a învăța.⁴²

Deosebit de activ, pentru revendicări în domeniul învățământului, se manifestă și elita intelectuală hunedoreană. Populația românească din Scaunul Orăștiei, revendica în petiția sa din 1849, înființarea și susținerea de către stat a școlilor românești populare, o preparandie la Orăștie, burse pentru studenți la universități străine.⁴³ Într-o altă petiție, din vara anului 1851, românii din Orăștie acordă importanță cuvenită școlii românești, solicitând învățători pe seama românilor aflați „cu învățătura pruncilor... încă în nespuse patime”.⁴⁴

Situația precară a educației românilor era surprinsă și de autorii maghiari ai vremii, care găsesc anumite explicații, indentificându-le în lipsa mijloacelor materiale, structura habitatului, dar și în atitudinea necorespunzătoare a acestora față de școală: „Motivul acestei mari lipse de școli la ortodocși – nota Fényes Elek – este faptul că românii, care constituie jumătate din neuniții de credință veche, trăiesc mai mult în localități mici și sărace, și în felul acesta, doar mai multe localități împreună pot să țină un singur dascăl de școală. Iar acesta nici măcar limba sa maternă nu o cunoaște ca lumea, darmit maghiara. Un alt motiv ar fi acela că românii din munți preferă să își pună copiii să aibă grijă de vite, decât să îi trimită la școală”.⁴⁵

Istoricul Simion Retegan surprinde o bruscă creștere a deschiderii satului față de școală în anii de după revoluția pașoptistă. „Nimic, poate, nu caracterizează mai bine începutul epocii de după 1848-1849 ca aspirația spre instrucția școlară. Un atotcuprinzător <dor al școlii> răscolește publicul românesc până în cele mai îndepărtate și mai izolate colțuri ale Transilvaniei. Străbatem acum, până în 1867, ceea ce am putea numi epoca eroică a școlii românești, perioada în care sute și sute de sate își ridică din propriile eforturi câte o modestă instituție școlară”.⁴⁶

⁴¹ Apud V. Netea, op. cit., p. 70.

⁴² Idem, Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881), București, 1974, p. 109.

⁴³ I. Lazăr, Învățământul românesc..., p. 30.

⁴⁴ Gheorghe Naghi, Revendicările românilor din Orăștie în perioada absolutistă, în „Sargetia”, XV, 1981, p. 247.

⁴⁵ Apud Melinda Mitu, Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Cluj-Napoca, 2000, p. 486-487.

⁴⁶ Simion Retegan, Școlarizare și dezvoltare: elevi români ai Liceului Piarist din Cluj între 1850-1910, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXII, 1993, p. 122.

Într-adevăr, învățământul elementar românesc îndrumat de Biserică va cunoaște o frumoasă dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În eparhia Sibiului, de pildă, încă în primul sinod eparhial convocat de Andrei Șaguna la Sibiu, la 12 martie 1850, s-a hotărât ca preoții – parohi să funcționeze ca directori școlari, protopopii ca inspectori ai școlilor din protopopiatul lor, episcopul fiind „inspectorul suprem” al școlilor populare din întreaga eparhie. Sinodul înlătura dreptul de inspecție pe care îl avusese episcopul catolic de Alba – Iulia până la anul 1850. Aceste prevederi s-au fixat apoi și în noua lege de organizare a Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania, „*Statutul Organic*” votat de primul Congres al Mitropoliei Ortodoxe ardelene în 1868. Autonomia Bisericii Ortodoxe din Transilvania a fost recunoscută prin „*Articolul de lege IX din 1868*”, care da Bisericii dreptul de a-și reglementa, administra și conduce singură, - doar sub „suprema inspecțiune” a împăratului – rege, - toate problemele sale bisericești, școlare și fundamentale. Întreținerea acestor școli se făcea din așa – numita „dare culturală”, recunoscută prin lege în 1868, care reprezenta 5% din impozitul către stat, plătit de fiecare cetățean; ulterior s-a admis ca acest procent să poată fi sporit, în funcție de nevoile școlilor fiecărei confesiuni.⁴⁷

Rețeaua școlară s-a amplificat, însă majoritatea acestor școli erau modeste, cu clădiri de multe ori necorespunzătoare, cu salarii infime pentru dascăli, cu material didactic puțin, iar frecvența înregistra cea mai mare creștere în lunile de iarnă. În 1851 existau în Transilvania 2.146 de școli primare, din care 949 maghiare, 742 românești și 455 săsești.⁴⁸ La nivelul Scaunului Orăștiei, în anul școlar 1852-1853 funcționau școli în satele Sibișel, Pricaz, Șibot, Simeria, Romos, Beriu și Căstău.⁴⁹ O creștere a numărului școlilor confesionale ortodoxe se înregistrează în 1858, când, din cele 123 de școli din S-V Transilvaniei, 15 erau situate în Scaunul Orăștiei, încadrate cu tot atâtea învățători, și în ele învățau un număr de 680 elevi, băieți și fete.⁵⁰ După o perioadă de stagnare în evoluția școlii confesionale românești, din 1865 are loc creșterea mai accentuată a numărului de școli, care se explică prin implicarea mai hotărâtă a jurisdicțiilor politice centrale și locale. Situația școlară din protopopiatul ortodox Orăștie în anul 1865 înregistrează 20 de școli încadrate cu 16 învățători, frecventate de 1.025 băieți și 829 fete. Media de elevi pe școală era de 93, dar raportând-o la numărul de învățători, cifra se ridica la 115,7.⁵¹

Debutul școlar al statului dualist s-a făcut prin „*Articolul de lege XXXVIII din 1868*” a lui Iosif Eötvös care stabilea cadrul juridic al învățământului românesc. Două erau principiile fundamentale ale acestei legi: obligativitatea și libertatea învățământului, adică părinții puteau să-și trimită copiii la ce școli

⁴⁷ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918)*, Sibiu, 1986, p. 132.

⁴⁸ *** *Istoria învățământului din România. Compendiu*, București, 1971, p. 121.

⁴⁹ I. Lazăr, *Învățământul românesc...*, p. 75.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 81.

⁵¹ *Ibidem*, p. 151

doreau. Școlile primare (poporale) puteau fi înființate și susținute de stat, de confesiuni, de comunele politice și de societăți, respectiv particulari. Școala poporală avea două cicluri: cursul obișnuit, cu 6 clase (de la 6 la 12 ani) și „școala de repetiție” (de la 12 la 15 ani). Confesiunile aveau dreptul să înființeze și să susțină școli proprii, să le fixeze limba de predare și planul de învățământ, să aleagă și să numească învățătorii, să le fixeze salariile, să exercite dreptul de control asupra școlii și învățătorilor ei.⁵²

În deceniile care au urmat, se înregistrează însă câteva aspecte negative privind întreaga organizare școlară a românilor transilvăneni. S-au introdus o seamă de schimbări în legislația școlară, în detrimentul celorlalte naționalități, cu tendința vădită de maghiarizare a lor prin școală. Acestea au fost: „*Articolul de lege XVIII din 1879*” (Legea Trefort) privind introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile populare românești; „*Articolul de lege XXX din 1883*” privind instrucția în școlile medii; „*Articolul de lege XV din 1891*” privind azilele (grădinițele) de copii; *Legea pentru salarizarea învățătorilor din 1893*, de la școlile populare, fie comunale, fie confesionale; „*Articolul de lege XXVII din 1907*” (Legea lui Apponyi) care viza desființarea școlilor confesionale românești și înlocuirea lor cu școli de stat, cu învățământ exclusiv în limba maghiară.⁵³

Politica școlară a regimului dualist a avut consecințe și asupra școlilor primare confesionale din Scaunul Orăștiei. În consecință, și în protopopiatul ortodox al Orăștiei se iau măsuri pentru apărarea școlii confesionale. În anul 1870 în districtul Orăștiei funcționau 10 școli, la Orăștie, Beriu, Căstău, Pricaz, Binținți, Romos, Șibot, Dâncu Mare, Tămășasa și Pișchinți. Toate școlile erau încadrate cu învățători având cursurile pedagogice, cu excepția celor din Căstău și Romos, care aveau învățători doar cu o clasă gimnazială. În cele 10 școli au frecventat cursurile semestrului I, 211 băieți și 67 de fete, iar cele ale semestrului al II-lea, doar 22 de băieți și 7 fete. În același an școlar, numărul celor care nu frecventează școala se ridică la 371 băieți și 340 fete, în semestrul I și 570 băieți și 402 fete, în semestrul al II-lea.⁵⁴

Climatul general al existenței școlii românești începe să se înrăutățească din anul 1873, când expira termenul stabilit prin lege pentru înnoirea din temelii a școlilor satești. Noul ministru Trefort, prin Dispoziția din 22 februarie 1873 reamintea autorităților supreme bisericești principalele baremuri fixate în 1868, în ceea ce privește edificiile, frecvența, calificarea și remunerarea dascălilor, și le cere să ia cele mai urgente măsuri pentru intrarea în legalitate.⁵⁵ În protopopiatul Orăștiei, în anul școlar 1878-1879, din cele 34 de comune bisericești doar 17 aveau școli, încadrate cu 27 de învățători (18 calificați și 9 necalificați), din care 14 erau remunerați regulat. Dintre școli, numai 12 erau prevăzute cu aparatele și dotările

⁵² M. Păcurariu, *Politica statului...*, p. 133.

⁵³ *Ibidem*, p. 136-159.

⁵⁴ I. Lazăr, *Învățământul românesc...*, p. 177.

⁵⁵ Simion Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 36.

necesare. În trei sate, copiii învățau la școlile altor confesiuni: în Jeledinți, la școala reformată; în Sibișelu – Nou, la școala romano – catolică și în Spini, la școala greco-catolică.⁵⁶

Pentru anul școlar 1882-1883, raportul general al Consistoriului arhiepiscopesc despre școli și starea învățământului în Transilvania consemnează în dreptul protopopiatului ortodox Orăștie următoarele cifre: 36 de comune, 20.462 suflete, 24 de școli (10 corespunzătoare și 14 necorespunzătoare), 27 de învățători (16 cu atestat de calificare și 11 fără atestat) și 4.435 florini ca sumă a salariilor învățătorilor. Frecvența elevilor arăta astfel: între 6 – 12 ani au frecventat școala 1.236 elevi (70%) din cei 1.753 elevi obligați a frecventa școala; între 12 – 15 ani au frecventat școala 429 elevi (64%) din cei 569 elevi obligați a frecventa școala.⁵⁷

Peste două decenii, după noua arondare a protopopiadelor din Transilvania, în districtul ortodox al Orăștiei vor fi cuprinse 62 de comune bisericesti. În anul școlar 1902-1903, susțineau școli proprii un număr de 48 parohii și 2 filii. Existau școli comune cu greco-catolicii, însă având caracter ortodox, în satele Balomir și Vaidei. Dintre comunele fără școală, 8 erau afiliate la alte comune din protopopiat, iar 11 nu aveau școală deloc. Numărul învățătorilor încadrați era de 60 (57 bărbați și 3 femei), aceștia fiind: 27 definitiv, 15 provizori și 18 suplinitori (tolerați). Cursurile au fost frecventate astfel: între 6 – 12 ani de 2.884 elevi (semestrul I) și 2.644 elevi (semestrul al II-lea), iar între 13 – 15 ani de 935 elevi (semestrul I) și 855 elevi (semestrul al II-lea).⁵⁸

Una dintre cererile legislației dualiste în domeniul școlar se referă la înființarea grădinilor de școală. Deși Consistoriul ortodox ceruse înființarea lor încă din anul 1857, exceptând doar regiunile muntoase, unde grădinaritul era imposibil de practicat, rare sunt școlile care și-au constituit grădini școlare. Ministerul de Culte și Instrucțiune a ordonat confesiunilor, în 1872 și 1875, să înființeze „grădini pentru toate școlile susținute de ele”. La 21 februarie 1876, Consistoriul ortodox cerea tuturor „inspectorilor districtuali, directori locali și învățători din școlile confesionale să se îngrijească cu tot adinsul pentru înființarea grădinilor de școală”. Protopopul Nicolae Popovici raporta Consistoriului, la 11 mai 1876, că în tractul Orăștiei din cele 33 de comune, doar 8 posedă grădini de pomărit: Balomir, Beriu, Orăștie, Romos, Turdaș, Vinerea, Dâncu Mare și Orăștioara de Sus.⁵⁹

Începând din anul 1870, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, începe să editeze și răspândească pe seama școlilor românești o serie de cărți străine de spiritul poporului român. În același timp unele dintre cele mai valoroase manuale școlare, ale lui Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, Athanasie Marienescu,

⁵⁶ Direcția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale (în continuare DJHAN), Fond Protopopiatul Ortodox Orăștie, dos. 2/1880, f. 29; dos. 2/1881, f. 3.

⁵⁷ Ibidem, dos. 2/1884, f. 6.

⁵⁸ Ibidem, dos. 2/1903, f. 1, 130.

⁵⁹ Ibidem, dos. 2/1876, f. 6; dos. 4/1876, f. 3.

Ioan Micu Moldovan, Ioan V. Rusu, remarcabile datorită calităților pedagogice, apreciate și cu o largă circulație în școlile românești erau interzise. La 6 iunie 1877, Ministerul trimite Consistoriului din Sibiu o listă cu 47 de manuale și atlase școlare, din care 14 erau românești pentru a fi interzise în școală. Motivul interzicerii: „sunt cu totul contrare dreptului public și stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar”.⁶⁰ Într-adevăr „Lepturariul” lui Aron Pumnul, „Istoria românilor” a lui A. T. Laurian sau „Istoria Transilvaniei”, compusă de Ioan V. Rusu, prezentau originea românilor ardeleni și continuitatea lor pe aceste plaiuri. La 30 aprilie 1892, Consistoriul din Sibiu îi transmite protopopului din Orăștie, Nicolae Popovici, o listă cu 23 de manuale aprobate pentru școlile populare din arhidieceză, informându-l că „pe învățătorii care calcă respectivele dispoziții îi amenință grele pedepse”.⁶¹ Consistoriul revine cu o nouă circulară la 1 septembrie 1894, numărul manualelor aprobate fiind de 34, iar protopopului Orăștiei cerându-i-se „să scoată din uzul școlilor manualele neadmise”.⁶²

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a instituit, începând cu 1870, cursurile suplimentare de 6 săptămâni pentru toți învățătorii. Pentru conducerea cursurilor inspectorii regești aduc cadre specializate, plătite din bugetul statului, care țin conferințe pe diferita teme. Consistoriul ortodox, care instituisese încă din anul 1863 conferințele învățărești, emite o circulară în iulie 1870, prin care cere protopopilor să îndatoreze pe învățători a ține din nou conferințele, mai ales că acum și statul le pretindea. Cursurile organizate de stat au fost puțin frecventate, deși fiecare învățător care participa la ele primea o diurnă de 40 creițari pe zi. Astfel, din 1874, statul maghiar n-a mai susținut cursurile. În anul 1875, Consistoriul din Sibiu a hotărât transformarea conferințelor în cursuri suplimentare de 3 săptămâni.⁶³ La cursurile de la Deva, conduse de învățătorul Vasile Florian, participă în anul 1877 și 6 învățători din tractul Orăștiei. Au fost dezbătute probleme legate de calculul după sistemul metric, gramatica în școlile populare, importanța grădinilor de școală și alte probleme ale școlii confesionale.⁶⁴ Din 1878, în locul cursurilor suplimentare, Consistoriul ordonă ținerea de conferințe învățărești, în care la discutarea temelor să ia parte fiecare învățător sub conducerea unui comisar consistorial. La conferința din anul 1904, învățătorii din protopopiatul Orăștiei s-au întrunit în Orăștie, sub îndrumarea comisarului consistorial Vasile Bologa. Temele propuse pentru dezbateri au fost: „Importanța cântării în școala poporală cu deosebită considerare la poporul nostru” și „Rolul familiei în educațiune și scăderile acesteia în familiile țăranilor noștri”.⁶⁵

În anul 1907, legea Apponyi a lovit puternic școala românească de ambele confesiuni din Ungaria. În lunile martie – aprilie are loc o campanie de presă și se

⁶⁰ M. Păcurariu, *Politica statului...*, p. 136.

⁶¹ DJHAN, Fond. cit., dos. 2/1892, f. 9.

⁶² Ibidem, dos. 1/1894, f. 45.

⁶³ I. Lazăr, *Învățământul românesc...*, p. 181.

⁶⁴ DJHAN, Fond. cit., dos. 2/1877, f. 11, 13.

⁶⁵ Ibidem, dos. 2/1879, f. 41; dos. 3/1903, f. 42.

organizează adunări populare de protest împotriva proiectului de lege școlară a lui Apponyi la Brașov, Alba – Iulia, Făgăraș, Dej, Șiria, Blaj, Deva, Orăștie etc.⁶⁶ Câteva luni mai târziu, în satul Bobâlna din apropierea Orăștiei, are loc un incident: Anuța Vlad, soția dr. Aurel Vlad, este condamnată la o lună de închisoare și 200 coroane amendă, pentru că la examenul școlar i-a îndemnat pe copii să vorbească și să citească românește.⁶⁷ Adoptarea legii Apponyi a fost criticată și de deputatul dr. Aurel Vlad care, în adunarea de la Orăștie din 13 octombrie 1907, și-a exprimat speranța că „învățătorii și prelații noștri, în asemenea cazuri de grea cumpănă vor ști să-și facă datoria”.⁶⁸

În ciuda unor eforturi, cu adevărat eroice, de a salva școlile românești, multe parohii au fost nevoite să ceară întregirea salariului de la stat, iar în parohii sărace școlile s-au închis. În comitatul Hunedoara, de pildă, între anii 1907-1911, s-au închis 135 de școli românești, iar în locul lor s-au ridicat câteva școli de stat sau comunale maghiare, dar cele mai multe sate au rămas fără școli. Din rapoartele oficiale rezulta că majoritatea școlilor au fost închise din dispoziția inspectorilor școlari de stat sub pretextul că au „clădiri necorespunzătoare”; pentru ca, puțin timp după aceea, aceleași localuri să fie închiriate pentru școli comunale sau de stat, cum s-a întâmplat în Almașul Mic și Mada. Grație acestei politici, numărul analfabeților a luat proporții îngrijorătoare în comitatul Hunedoarei. Dacă înainte de 1907 numărul copiilor care cercetau școala primară era între 60-70%, în 1913 el scăzuse la 43%. Din cele 9 protopopiate ortodoxe situate în comitatul Hunedoarei, numai în două trecea numărul elevilor peste 50% din cei obligați a cerceta școala: Orăștie – 79% și Hațeg – 55%.⁶⁹

Datorită legilor lui Apponyi școala românească patronată de Biserică a cunoscut situații din cele mai dureroase. În 1907 Arhiepiscopia Sibiului avea 861 de școli; în 1912 numărul lor scăzuse la 670. După o statistică oficială de stat, se poate constata că între 1908 – 1910 s-au închis în toată Transilvania, 420 de școli românești. Era urmarea „misiunii de culturalizare” a contelui Apponyi Albert.⁷⁰

Școala confesională greco-catolică din Scaunul Orăștiei între 1867-1914.

Învățământul confesional greco-catolic s-a desfășurat pe o arie mai restrânsă în Scaunul Orăștiei, comunele având a populație majoritar ortodoxă. În cadrul bisericii unite, lipsită, până la sfârșitul anului 1850, de episcop, supusă după 1855, controlului inspectorului școlar catolic, inițiativele școlare au avut mai mult un caracter local.⁷¹ Astfel că, la înființarea diecezei Lugojului (1853), putem afirma că învățământul popular abia exista. Dovadă este faptul că, în parohiile ardelen,

⁶⁶ Liviu Maior, Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914, Cluj-Napoca, 1986, p. 88.

⁶⁷ Vasile Stoica, Suferințele din Ardeal, ediția a III-a, Cluj-Napoca, 1994, p. 187.

⁶⁸ Adunarea de la Orăștie, în „Lupta”, an I, nr. 211 din 2/15 octombrie 1907, p. 3.

⁶⁹ Onisifor Ghibu, Nu din partea aceea. Studii și articole 1904-1914, București, 1985, p. 321-322.

⁷⁰ M. Păcurariu, Politica statului..., p. 158-159.

⁷¹ Simion Retegan, Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867), Cluj-Napoca, 1994, p. 17-18.

situația era foarte tristă, după cum o arată protocolul vizitațiunilor canonice făcute la 1852 de Ștefan Moldovan, vicarul Hațegului. În afară de școlile grănicerești din Cugir, Spini, Hațeg, Baru – mare, Vețel, în întreg vicariatul Hațegului nu era nici o școală regulată, ci „îci și colea instrucțiunea de tot primitivă se ținea de cătră nescari cantori, în casele lor private și pe lângă o dotațiune de 30-40 cruceri ori de 2-3 merțe de cucuruz de la părinții pruncilor care umblau la școlă”.⁷²

La puțin timp după înființarea diecezei Lugojului, o dată cu organizarea internă administrativă a parohiilor, începe și o dezvoltare treptată a școlilor populare. Tabloul prezentat de către vicarul Hațegului arată că în anul 1858, numărul școlilor confesionale greco-catolice se ridica la 28, din care 4 în protopopiatul Orăștiei, 4 în protopopiatul Bobârnei, 3 în cel al Hunedoarei și 17 în vicariatul Hațegului. Au fost încheiate contracte pentru încadrarea de învățători cu 26 de comune, la care erau afiliate 35 de comunități mai mici. Conform datelor statistice în 56 de parohii și 19 filii, existau 3.124 copii obligați de a frecventa școala, 8 școli proprii și 21 școli provizorii. Statutul de provizorat al celor mai multe dintre școli, duce la dese modificări ale numărului lor, uneori chiar în același an școlar.⁷³

Potrivit conspectului episcopiei Lugojului din anul 1865, în cele trei protopopiate greco-catolice din părțile ardelenelor existau un număr de 24 de școli. În protopopiatul greco-catolic al Orăștiei, a funcționat școala din Cugir (care s-a transformat, în 1872, în școală de reuniune grănicerească), precum și cele din Romos, Spini și Turdaș.⁷⁴

Treptat, pe calea circularilor diecezane, a dispozițiilor ministeriale, a legilor școlare din 1868, 1873, 1879, 1893 și 1907, școala elementară greco-catolică este și ea organizată, dar cade în strânsarea statului, este supusă tot mai mult politicii de asimilare națională. Școala sătască românească din Transilvania va rezista însă tendinței de maghiarizare promovată din ce în ce mai dur de către guvernele Ungariei dualiste, reușind să supraviețuiască celei mai grele perioade a stăpânirii străine a Transilvaniei.

Pe teritoriul protopopiatului unit al Orăștiei, în parohii și filii numărul sufletelor a fost așa de mic la începutul secolului al XX-lea, încât credincioșii din puterile lor nu au fost în stare să susțină școli proprii confesionale. Astfel se explică decizia greco-catolicilor de a susține școli comune cu ortodocșii, însă cu un caracter ortodox. În anul școlar 1901-1902 dieceza Lugojului a avut 84 de școli greco-catolice române, dintre care 52 în parohiile bănățene și 32 în cele transilvănene, în afară de acestea mai existând școala din Turdaș, unificată cu cea ortodoxă (din 1899, pe 10 ani).⁷⁵ Școală comună cu greco-catolicii, însă cu un caracter ortodox, în zona Orăștiei, era și cea din Mărtinești, frecventată de 46 elevi (41 ortodocși și 5 greco-catolici), toți români și având manuale școlare.⁷⁶ Pentru anul școlar 1902-1903 sunt

⁷² Apud D. Radu, op. cit., p. 167.

⁷³ I. Lazăr, *Învățământul românesc...*, p. 97-98.

⁷⁴ Ibidem, p. 162-163.

⁷⁵ D. Radu, op. cit., p. 169.

⁷⁶ DJHAN, Fond cit., dos. 1/1902, f. 162, 166.

înregistrate două școli comune ale greco-catolicilor cu ortodocșii în satele Balomir și Vaidei. Cursurile au fost frecventate de 81 elevi (76 ortodocși și 5 greco-catolici) în Balomir și de 193 elevi (180 ortodocși și 13 greco-catolici) în Vaidei.⁷⁷ Singura parohie greco-catolică din districtul Orăștiei care avea școală proprie în anul 1903 era cea din Romos. Școala fusese edificată în 1901 și avea 70 de elevi obligați de școală, din care frecventau doar 38.⁷⁸

Învățătorii din protopopiatul greco-catolic al Orăștiei participau periodic la întrunirile Reuniunii învățătorilor din ținutul Hațegului, al cărui scop era „promovarea instrucțiunii populare și înmulțirea cunoștințelor pedagogice ale învățătorilor”. Aprobata de către Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, începând cu anul 1890, reuniunea din ținutul Hațegului îi grupa pe învățătorii de la școlile transilvănene. În 1903 ea număra 111 membrii, din care: ordinari 64, fondatori 31 și onorari 16. Averea reuniunii era de 2.061 coroane 70 fileri, iar biblioteca consta din 170 opuri în 181 volume și din 180 broșuri. De la înființare reuniunea a organizat, până în 1903, 12 adunări generale, în care s-au ținut numeroase dizertații și lecții practice.⁷⁹

Ca o concluzie finală, se poate afirma că, în perioada 1867-1914, cele două instituții cheie ale românilor din Austro-Ungaria, biserica și școala, cu toate scăderile inerente unor condiții precum cele din Transilvania, au fost de neînlocuit și în viața românilor din Scaunul Orăștiei. Fără asistența lor la conservarea limbii și a religiei, a specificului lor, ei ar fi fost supuși deznaționalizării, dispariției lor ca popor și națiune. Învățământul confesional din Scaunul Orăștiei, între anii 1867-1914, a avut o evoluție sinuoasă, dar ascendentă, cu toate obstacolele și piedicile avute de înfruntat. Din perioada sa de organizare, trecând apoi prin rigorile legilor maghiare de organizare – de fapt, de deznaționalizare a românilor prin școală – a învățământului de toate gradele și până în momentul izbucnirii primului război mondial, școala confesională din Scaunul Orăștiei a știut să promoveze mereu idealurile naționale, limba, tradițiile, credința și cultura românească. Prin întreaga lor activitate, desfășurată cu luptă și jertfă, preoții și învățătorii din Scaunul Orăștiei, alături de cei din toate provinciile aflate sub dominație străină, vor contribui la susținerea și progresul națiunii române.

⁷⁷ Ibidem, dos. 2/1903, f. 1, 130.

⁷⁸ D. Radu, op. cit., p. 293.

⁷⁹ Ibidem, p. 171-172.

THE EVOLUTION OF THE ROMANIAN SCHOOL IN THE DISTRICT OF ORĂȘTIE BETWEEN 1867-1914

Abstract

In the history of the Romanian school and culture, Orăștie is among the towns that were decisively influenced by Transylvania's historical and political development. A number of well-kept documents reveal the existence of some schools in the district of Orăștie, schools organized according to the norms of the time. These documents can offer information regarding the monographic study of the education in Transylvania. However, the record of the education in the District of Orăștie must not be regarded as isolated, but in close connection with the evolution of the other minorities and confessions in the area.

Between 1867-1914 the Romanian School in the District of Orăștie was supported and evolved in connection with the two confessions: orthodox and Greek-Catholic. It can be stated that, although it followed a curvy path, the confessional education dramatically progressed in the District of Orăștie between 1867-1914. From the period of organization, owing to Andrei Saguna, Metropolitan, to the rigours imposed by the Hungarian laws of organization (actually, the denationalization of the Romanians through education) of all the education system (from 1868, 1876, 1879, 1883, and 1907) and to the moment the First World War started, the Romanian Confessional School knew how to promote national ideals, Romanians' traditions and beliefs and the Romanian culture.